

ГРАМАТИКА

Н. О. Ковальова (Макіївка)

УДК 82.2у

**ФУНКЦІОНАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА
ДОПУСТОВОГО РЕЧЕННЯ В НАУКОВІЙ МОВІ**

Складний характер допустових відношень неодноразово відзначали дослідники різних мов. О. Гулига на матеріалі дослідження російської мови пише про те, що допустовість – настільки складне семантичне відношення, що передати його за допомогою простих знаків виявляється неможливим [Гулига 1976: 67]. З комунікативністю речення тісно пов'язана й функціональна спрямованість його інформації. Позалінгвістичні завдання, які вирішують за допомогою мовних знаків (пропозицій), повідомлення чи міркування про явища об'єктивної (та уявної) дійсності або доказ, опис і оцінка їх зумовлюють стильове розмежування мовного матеріалу, що, своєю чергою, відбивається й на лексико-граматичних засобах вираження значення кожного конкретного речення. Отже, аналіз речення з урахуванням екстралінгвістичних чинників формування його значення дозволяє простежити відображення мовними засобами явищ уявної або об'єктивної дійсності, розвиток людської думки та процес пізнання взагалі, що й вважаємо метою нашої статті.

Комунікативна функція допустового речення в науковій мові тісно пов'язана з його логічною організацією. Це положення ґрунтується на висновках багатьох дослідників речень різної семантики. Логічний аспект речення ґрунтується на загальнолюдських універсалиях, що знаходять у кожній свої національні специфічні форми вираження. Останні корелюють або не корелюють з подібними або не подібними засобами в інших мовах. Саме тому логічний аспект своєрідно співвідносний з комунікативними настановами речення в тій чи тій мовній стихії. Чотири реченнєві яруси: власне-семантичний, семантико-синтаксичний, формально-граматичний і власне-комунікативний, взаємодіючи між собою, створюють реальне речення, яке є мінімальною одиницею мовлення (тексту) і максимальною одиницею мови. Водночас вони перебувають у різних взаємовідношеннях і мають різний стосунок до змісту і форми речення. І. Вихованець констатує: „Власне-семантичний ярус відбиває логічну (предикатно-аргументну) структуру речення і тому спільний для всіх мов” [Вихованець 1992: 125]. Передаючи відношення „незумовленої зв'язаності” ознак однієї або двох субстанцій, явищ, процесів позалінгвістичної реальності, інформація допустового речення спрямована на логічне відображення мовними засобами взаємозв'язку й діалектичної єдності різних явищ об'єктивної або уявної дійсності. Ураховуючи цю специфіку допустового речення,

зумовлену комунікативними функціями мови суспільних наук загалом, можна помітити його одночасну об'єктивність і суб'єктивність. Об'єктивність, або точніше об'єктивна модальність, інформації допустового речення полягає в тому, що воно відображає, копіює конкретні „картини” навколишнього світу. Суб'єктивний елемент – суб'єктивна модальність – зумовлена сучасним діалектичним підходом суспільних наук до відображення дійсності.

Комунікативна спрямованість допустового речення і пов'язана з нею об'єктивна і суб'єктивна модальність його значення стимулюють включення в логічну структуру речення й елементів логіки оцінок.

Таким, що оцінюється в допустовому реченні, звичайно, є суб'єкт, наприклад, у реченні *Хоч її питома вага у загальному товарообігу внутрішнього ринку зменшувалась, але вона продовжувала відігравати важливу роль у ринкових відносинах* [Борисенко 1998: 459] граматичному підмету – суб'єкту *її питома вага* дається оцінна характеристика з боку предиката *продовжувала відігравати важливу роль* і предиката *зменшувалась*. Помічені й речення, у яких виражена оцінка через оцінку, наприклад: *І хоч Костомаров сам науково показав, що таки існує „дві руські народності”, зовсім окремі одна від одної, але політичних висновків з цього зробити не зміг, не зробив навіть і висновків літературних – він уперто стояв на сторожі „общерусского языка” й доводив, що українська мова, поза хатнім ужитком, ширшої долі не матиме й тому свої високовартісні історичні праці писав тільки російською мовою* [Огієнко 1995: 149].

Наявність елементів оцінки у структурі допустового речення знайшла відображення в його семантиці й лексико-граматичному вираженні. „Чималій кількості речень, – пише М. Каранська, – властива ще й суб'єктивна модальність, яка означає погляд, ставлення мовця до висловлюваного ним самим змісту в реченні. Накладаючись на об'єктивну модальність, вона дає зрозуміти: вірить чи не вірить мовець у те, що сам каже, як він настроєний щодо сказаного, з якими почуттями та як саме він розцінює сказане тощо” [Каранська 1995: 9].

Мова суспільних наук, що становить один із „пластів” наукової мови, виконує функцію оцінного повідомлення [Бархударов 1973: 52], що впливає на структуру наукового тексту „за способом викладу” [Кожина 1972: 88]: текст-міркування, текст полемічно-критичного характеру, текст-доказ, текст-оповідь з елементами міркування тощо, – і зумовлює функціонування відповідних семантико-синтаксичних структур будь-якого речення, зокрема допустового.

Допустове речення, що входить до групи аналізованих типів текстів, підпорядковане їхнім загальним комунікативним завданням і виконує свою головну комунікативну функцію – повідомляє про субстанції або явища реальної (уявної) дійсності, розкриваючи їхню діалектичну сутність за ознаками, співвідносними „алогічно”.

Складність відношень допустовості зумовила неоднозначні

тлумачення їхнього значення, наприклад: „Підрядним допустовим називається речення, що вказує на не взяту до уваги умову, тобто таку умову, яка, будучи перешкодою для здійснення дії головного речення, все ж допускає це здійснення” [Кулик 1965: 234]; або „Складнопідрядним реченням з підрядним допустовим називається таке складне речення, в якому дія підрядного обмежує прояв дії головного речення, але всупереч цьому обмеженню дія головного стає реальною” [Волох 1989: 302]; пор. також: „Допустовими складнопідрядними називаються речення, у яких підрядний компонент показує несприятливу умову, всупереч якій відбувається сказане в головному компоненті, або, навпаки, підрядний компонент повідомляє сприятливу умову, але на противагу їй висловлене в головному компоненті не здійснюється” [Каранська 1995: 240]; „Якщо в складнопідрядних причинових реченнях виражається пряма зумовленість, то в допустових – зворотна зумовленість, тобто в підрядній частині повідомляється про підставу чи умову, всупереч якій відбувається дія головної частини. Тому складнопідрядні допустові речення семантично пов’язані з умовними і причиновими” [Слинько 1964: 560]. Поза всяким сумнівом, складнопідрядним реченням з непередбачуваним необов’язковим виявом детермінантної предикативної частини допустової семантики є таке, у якому підрядна частина окреслює семантику, що своїм виявом заперечує логічність реалізації дії, названої в головній частині. Функціональна перспектива непередбачуваного необов’язкового вияву детермінантної предикативної частини допустової семантики зорієнтована на співіснування двох дій, що, з одного боку, перебувають у співв’язі і, з іншого боку, постають у своїй цілісності, репрезентуючи граничний вияв заперечення. Саме тому для допустового речення характерний такий діапазон супровідних значень (причина, умова, мета, наслідок тощо), оскільки названа ним дія, стан завжди градуйовані щодо основної дії.

Література

Бархударов 1973 – Бархударов Л. С. К вопросу о поверхностной и глубинной структуре предложения / Л. С. Бархударов // Вопр. языкознания. – 1973. – № 3. – С. 50 – 61; **Борисенко 1998** – Борисенко В.Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ століття : навч. посіб. / В.Й. Борисенко. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1998. – 616 с.; **Вихованець 1992** – Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.; **Волох 1989** – Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис / Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. – К. : Вища шк., 1989. – 334 с.; **Гульга 1976** – Гульга Е. В. О взаимодействии смысла и синтаксической семантики предложения / Е. В. Гульга / НДВШ. Филологические науки. – 1976. – № 1. – С. 67 – 75; **Каранська 1995** – Каранська М. У. Синтаксис української літературної мови : навч. посіб. / М. У. Каранська. – К. :

Либідь, 1995. – 312 с.; **Кожина 1972** – Кожина М. Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими : учеб. пособие / М. Н. Кожина. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1972. – 395 с.; **Кулик 1965** – Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – Ч. II. – К. : Рад. шк., 1965. – 283 с.; **Огієнко 1995** – Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.; **Слинько 1964** – Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська А. А. – К. : Вища шк., 1964. – 670 с.

Ковальова Н. О. Функціональна перспектива допустового речення в науковій мові

У статті з урахуванням досліджень допустовості іншими авторами простежено на матеріалі української наукової мови процес формування функціональних значень допустового речення, залежність останніх від мовленнєвих ситуацій, що в ньому відображені. Комунікативна функція допустового речення в науковій мові тісно пов'язана з його логічною організацією. Це положення ґрунтується на висновках багатьох дослідників речень різної семантики. Логічний аспект речення заснований на загальнолюдських універсалиях, що знаходять у кожній з них свої національні специфічні форми вираження. Останні корелюють або не корелюють з подібними або не подібними засобами в інших мовах. Саме тому логічний аспект своєрідно співвідносний з комунікативними настановами речення у тій чи тій мовній стихії. Чотири реченнєві яруси: власне-семантичний, семантико-синтаксичний, формально-граматичний і власне-комунікативний, взаємодіючи між собою, створюють реальне речення, яке є мінімальною одиницею мовлення (тексту) і максимальною одиницею мови. Водночас вони перебувають у різних взаємовідношеннях і мають різний стосунок до змісту і форми речення.

Ключові слова: функціональна перспектива, допустові речення, наукова мова, суб'єкт, об'єкт, предикат.

Ковалёва Н. А. Функціональная перспектива уступительного предложения в научном языке

В статье с учетом исследований уступительности другими авторами на материале украинского научного языка прослежен процесс формирования функциональных значений уступительного предложения, зависимость последних от речевых ситуаций, отображаемых в нем. Коммуникативная функция уступительного предложения в научной речи тесно связана с его логической организацией. Это положение основывается на выводах многих исследователей предложений различной семантики. Логический аспект предложения основывается на общечеловеческих универсалиях, что находят в каждой из них свои

национальные специфические формы выражения. Последние коррелируют или и не коррелируют с подобными либо не подобными средствами в других языках. Именно поэтому логический аспект своеобразно соотносится с коммуникативными установками предложения в той или иной языковой стихии. Четыре яруса предложения: собственно-семантический, семантико-синтаксический, формально-грамматический и собственно-коммуникативный, взаимодействуя между собой, создают реальное предложение, которое является минимальной единицей речи (текста) и максимальной единицей языка. Одновременно они находятся в разных взаимоотношениях и имеют разное отношение к содержанию и форме предложения.

Ключевые слова: функциональная перспектива, уступительное предложение, научный язык, субъект, объект, предикат.

Kovaleva N. A. Functional perspective of concessive sentence in scientific language

In the article with accounting function values of concessive sentence, dependence of the latter on the speech situations that displayed therein. In the science speech communicative function of concessive sentence is closely linked with its logical organization.

This provision is based on the findings of many sentences researchers of different semantics. Logical aspect of the sentence is based on human universals that find in each nationality specific forms of expression. The last correlate and or do not correlate with similar or not similar facilities in other languages. Because of this fact logical aspect peculiar correlates with communicative offer installation in particular linguistic elements. Four tiers of sentences: self-semantic, semantic and syntactic, formal grammar and self-communicative, interacting with each other create the real sentence, which is the smallest unit of speech (the text) and the maximum unit of language.

Functional perspective of sudden, not obligatory expression of determinant predicative part of concessive semantics is oriented on coexistence of two actions that, on one hand are in co-expression, but on the other hand are in their own integrity and represent limiting expression of objection. That is why concessive sentence is characterized by this range of accompanying values (reason, condition, purpose, consequence etc.), as the named action, condition are always graduated concerning the main action.

Key words: functional perspective, concessive offer, scientific language, object, subject, predicate.

*Стаття надійшла до редакції 22.11.2013 р.
Прийнято до друку 27.12.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.*